

Anita Adamczyk

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Romowie – naród bez ojczyzny

Słowa kluczowe: *Romowie, naród, język, instytucje romskie, państwo*

Keywords: *Roma, nation, language, Romani institutions, state*

Cyganów/Romów¹ nigdy nie traktowano w kategoriach narodowych. Po opuszczeniu Indii zostali uznani za włóczęgów nieposiadających żadnej przynależności narodowej. Prowadząc nomadyczny styl życia, stali się kosmopolitami. Po przejściu na półosiadły lub osiadły tryb życia przyjmowali obywatelstwo państw, na terenie których przebywali. Od większości odróżniało ich jednak pochodzenie, kultura, język i tradycja. Otrzymali status mniejszości etnicznej lub narodowej. Pierwszy z nich został im przyznany np. w Polsce i na Litwie, a drugi w Czechach, Rumunii, Bośni i Hercegowinie oraz na Węgrzech i Słowacji. Bez względu jednak na stan prawny nadany im w różnych państwach Romowie uznali siebie za odrębny naród z własną tradycją, kulturą, pochodzeniem i językiem². Potwierdzili to w 1971 r. podczas I Światowego Kongresu Romów.

Pojęcie narodu jest trudne do zdefiniowania. Nie ma bowiem jednej definicji tego terminu, co jest związane między innymi z rozlicznymi podejściami do tego zagadnienia przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, jak socjologii, historii i politologii. Zgodnie z ogólnie przyjętą definicją naród jest wspólnotą ludzi powstałą w toku rozwoju historycznego³. Członków tej wspólnoty łączy pochodzenie, język, tradycja i historia. Charakteryzuje ją zbiór wspólnych cech pozwalających określić się im wewnątrz i wobec innych⁴. Naród jest więc wspólnotą, która ma⁵:

¹ Pisownia ta związana jest z faktem, iż nie wszyscy Cyganie czują się Romami.

² S. Kaprański, *Polityka, przyszłość. Ruch romski w XXI wieku*, „Dialog-Pheniben” 2012, nr 6, s. 35.

³ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010, s. 31.

⁴ A. Bartosz, *Obywatel narodowości cygańskiej*, „Przegląd Powszechny” 1996, nr 1, s. 54.

⁵ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, s. 31.

- własną nazwę akceptowaną przez członków,
- przekonanie o wspólnym pochodzeniu,
- własną historię,
- język uznany za ojczysty,
- terytorium (ojczyznę) zamieszkiwane przynajmniej przez część narodu,
- własne państwo lub dąży do jego posiadania,
- własną kulturę i z nią się identyfikuje,
- poczucie silnej więzi emocjonalnej,
- świadomość narodową⁶.

Poza wyżej wymienionymi cechami Adam Bartosz zalicza do nich także posiadanie odrębnych instytucji⁷.

Odnosząc się do wymienionych definicji, spróbuję znaleźć odpowiedź na pytanie: czy Romów można uznać za naród? W tym celu przeanalizuję cechy wyróżniające ich jako wspólnotę, czyli: historię, pochodzenie, język, endoetnonim, instytucje, symbole narodowe oraz zagadnienie dotyczące własnego państwa. Są to elementy, które wraz z rosnącą warstwą inteligencji romskiej nabierają znaczenia w budowaniu i utrzymaniu własnej tożsamości.

Historia

Pamięć o przeszłości jest ważnym czynnikiem łączącym członków danej wspólnoty. Jak napisali Andrzej Mirga i Lech Mróz Romowie mają pamięć horyzonta⁸. To znaczy, że ich wspomnienia dotyczą żyjących krewnych i powinowatych oraz sięgają przekazów rodziców i dziadków⁹. Cyganom/Romom brakuje zatem gruntownej wiedzy na temat swojej przeszłości i wspólnej świadomości historycznej. Każda bowiem grupa ma swoją historię, co utrudnia budowę jednolitej wersji dziejów.

Sławomir Kaprański uważa, że Romowie to lud niewidzialny z pustą historią¹⁰. Trudno jest im wskazać istotne daty, chwalebne wydarzenia i mitycznych bohaterów¹¹. Związane jest to m.in. z tym, iż Cyganie/Romowie nie spisywali swoich dziejów. Brakowało w ich kręgu ludzi wykształconych, którzy podjęliby się tego trudu. Informacje o przeszłości przekazywane były ustnie, co sprzyjało powstawaniu mitów.

⁶ Cygańską/romską świadomość określa romanipen oraz pamięć o holokauście Cyganów/Romów. Nie bez znaczenia są ponadto sytuacje zagrożenia dla członków tej grupy oraz brak tolerancji ze strony większości, które wzmacniają ową przynależność do Cyganów/Romów.

⁷ A. Bartosz, *Nie bój się Cygana. Na daro Romestar*, Sejny 2004, s. 212.

⁸ A. Mirga, L. Mróz, *Cyganie. Odmiennność i nietolerancja*, Warszawa 1994, s. 30.

⁹ E.A. Jakimik, K. Parno Gierliński, *Sinti w Polsce*, Szczecinek 2011, s. 6.

¹⁰ J. Kaprański, *I z Europy, i z Indii. Romowie w poszukiwaniu przeszłości*, „Dialog-Pheniben” 2011, nr 1, s. 73.

¹¹ J. Yoors, *Cyganie*, Nowy Jork 1967, s. 8.

Spoleczność ta nie gromadziła także materialnych dowodów dotyczących odległych czasów. Ponadto Cyganie/Romowie byli nieobecni w historii państw, w których zamieszkiwali. Miało to związek z hermetycznością tej społeczności. Dostęp gadziów do wiedzy o ich losach, tradycji i kulturze był bardzo ograniczony.

W społeczności romskiej nie została wykształcona świadomość historyczna. Jerzy Ficowski w jednej ze swych książek pt. *Cyganie polscy* stwierdził, że Cyganie nie wiedzą, skąd pochodzą. Nie mają bowiem „pamięci narodowej czy plemiennej”¹². Tego samego zdania był także Adam Bartosz, który stwierdził, że przeciętny Rom nie wie prawie nic na temat swojej historii. Opis dziejów rozpoczynają często od słowa „prawdopodobnie”¹³. Oznacza to, że dawne losy społeczności cygańskiej/romskiej są w dalszym ciągu otwartą księgą.

Według Małgorzaty Budyty-Budzyńskiej każdy naród ma jedno lub kilka wydarzeń o symbolicznym znaczeniu. Są to mitologemy, wokół których buduje się świadomość narodową¹⁴. Dla Cyganów/Romów symbolem historycznym jest holokaust, czyli *Porrajmos*. Zagadnienie to coraz częściej integruje różne grupy cygańskie/romskie i służy wytwarzaniu się wspólnej ponad podziałami tożsamości i historii. Pamięć o *Porrajmos* pielęgnowana jest poprzez: aktywność różnych instytucji (np. Instytutu Pamięci i Dziedzictwa Romów oraz Ofiar Holocaustu w Szczecinku), zbieranie dokumentów, organizację konferencji, wystaw (np. *Małopolski szlak martyrologii Romów* w Muzeum Okręgowym w Toruniu) i cyklicznych imprez. Jedną z nich jest np. Międzynarodowy Tabor Pamięci Romów, którego pierwsza edycja odbyła się w 2000 r. Trwa on cztery dni, podczas których uczestnicy odwiedzają miejsca pomordowanych Romów (Borzęcin, Bielczę, Szczurową, Żabno, Tarnów). Innymi wydarzeniami są obchody dnia pamięci o zagładzie Romów w obozie koncentracyjnym w Treblince oraz rocznica likwidacji podobozu dla Sinti i Romów w Litzmannstadt Ghetto w Łodzi. Na uwagę zasługuje również to, że 2 sierpnia obchodzony jest Dzień Pamięci o Zagładzie Romów i Sinti. Został on ustanowiony na mocy uchwały Sejmu RP z dnia 29 lipca 2011 r. (na wniosek członków Zespołu do Spraw Romskich oraz Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych)¹⁵. Jest to data szczególna w historii cygańskiej/romskiej, tego bowiem dnia 1944 r. w oświęcimskim obozie wymordowano 2897 Cyganów/Romów.

Cyganie/Romowie, poszukując swoich korzeni, starają się odnaleźć również wybitne postacie ze swego kręgu. Przysparza im to jednak wielu kłopotów, ponieważ członkowie tej społeczności nie należeli do aktywnych obywateli działających na rzecz siebie i gadziów. Na podstawie dostępnej wiedzy i zebranych materiałów Cyganie/

¹² J. Ficowski, *Cyganie polscy. Szkice historyczno-obyczajowe*, Warszawa 1953, s. 9, 85.

¹³ *Historia Romów*, <http://www.romowie.info/post/historia-romow/67> [20.10.2013].

¹⁴ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, s. 40.

¹⁵ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 lipca 2011 r. w sprawie ustanowienia Dnia Pamięci o Zagładzie Romów i Sinti, „Monitor Polski” 2011, Nr 70, poz. 690.

Romowie mogą poszczycić się osobami, które urodziły się dopiero w XIX w. i później. Informacje o nich zostały zebrane w nielicznych do tej pory publikacjach, wśród których znalazły się dwie pozycje: *Wybitne postacie romskie. O Romach w dawnej Polsce* (autorstwa Stanisława Stankiewicza)¹⁶ oraz *Sławni Romowie. Leksykon* pod redakcją Jacka Milewskiego¹⁷. Można w nich znaleźć nazwiska artystów, aktorów, działaczy społecznych, poetów, uczonych, sportowców pochodzenia cygańskiego/romskiego urodzonych: w Polsce, Francji, Wielkiej Brytanii, na Węgrzech, w ZSRR, Jugosławii i Rumunii. Wśród nich wyróżniono m.in.: Elvisa Presleya (piosenkarza), Charlie Chaplina (aktora), Michaela Caine'a (aktora), Polę Negri (aktorkę), Bronisławę Wajs „Papuszę” (poetkę), Boba Hoskinsa (aktora), Jánosa Bihari (wirtuoza skrzypiec), Ritę Hayworth (aktorkę), Edytę Górniak (piosenkarke) czy Andrea Pirlo (piłkarza)¹⁸.

Podsumowując krótkie rozważania na temat historii Cyganów/Romów, można stwierdzić, iż trudno jest jednoznacznie wskazać istotne daty dla początków dziejów tej grupy, charakterystycznych bohaterów narodowych i ważne miejsca z punktu widzenia ich przeszłości historycznej. Pierwsze wzmianki o ich pobycie w Europie sięgają 1100 r. (kiedy to mieli pojawić się na górze Athos w Grecji), a w Polsce za prawdopodobny podaje się rok 1357 (pierwsze zapisy o Cyganach w parafii Nowy Sącz)¹⁹ oraz lata 1401 (Kraków) i 1405 (Lwów).

Pochodzenie

Naród jest wspólnotą wierzącą we wspólne pochodzenie, nawet jeśli to mit. W opinii Ernesta Renana, historyka i filozofa francuskiego, już bowiem „złudzenia historyczne są istotnym czynnikiem w procesie kształtowania się narodu”²⁰.

Teorii na temat rodowodu Cyganów/Romów jest wiele. Jedna z nich prowadzi do Indii. O ich pochodzeniu z tego państwa świat dowiedział się w XVIII w. Istnieje przypuszczenie, że Cyganie/Romowie są spowinowaceni z Domami – wędrownym plemieniem z Indii, trudniącym się muzyką²¹. Według innej hipotezy są krewnymi Bandżarów z Pendżabu, czyli indyjskiego ludu koczowniczego, zajmującego się handlem (do niej odwołuje się Weer Rajendra Rishi²²). Inny trop prowadzi do

¹⁶ S. Stankiewicz, *Wybitne postacie romskie. O Romach w dawnej Polsce*, Szczecinek 2006. Książkę wydali: Związek Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku i Instytut Pamięci i Dziedzictwa Romów oraz Ofiar Holokaustu.

¹⁷ Opublikowany w 2013 r. przez Radomskie Stowarzyszenie Romów „Romano Waś”.

¹⁸ Romskie korzenie wymienionych osób można znaleźć we wcześniej wymienionych publikacjach i na stronie Stowarzyszenia Romów w Polsce, <http://www.stowarzyszenie.romowie.net/index.php/czytnik-artykulow/items/89.html> [5.11.2013].

¹⁹ L. Mróz, *O problemie cygańskim*, „Etnografia Polska” 1966, t. 10, s. 179.

²⁰ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu...*, s. 38.

²¹ A. Mirga, L. Mróz, *Cyganie. Odmienność...*, s. 88.

²² A. Bartosz, *Nie bój się...*, s. 48.

wojowniczych Radźputów i Dżatów. Wspólnym mianownikiem powyższych teorii jest subkontynent indyjski. Potwierdzają to specjaliści z dziedzin antropologii fizycznej i genetycznej oraz językoznawstwa. Indie jako kraj pochodzenia uznają także sami Cyganie/Romowie. Dali temu wyraz w deklaracji wydanej podczas II Światowego Kongresu Romów, który odbył się w Genewie w 1978 r. Z wersją tą utożsamiają się ponadto władze tego państwa. W 1981 r. na III Światowym Kongresie Romów ambasador Indii w Niemczech na dowód wspólnego rodowodu wręczył zgromadzonym symboliczną garść ziemi indyjskiej²³.

Zanim jednak wskazano na Indie, średniowieczni badacze poszukujący odpowiedzi na pytania dotyczące pochodzenia Cyganów/Romów i powodów przybycia ich na kontynent europejski sięgnęli do Biblii. Opierając się na Księdze Rodzaju Starego Testamentu²⁴, skłaniali się ku twierdzeniu, że Cyganie/Romowie są potomkami Kaina. Bratobójcy, który za popełnienie grzechu został ukarany tułaczką po ziemi (bez możliwości prowadzenia osiadłego trybu życia i uprawy roli)²⁵. Członkowie jego rodu mieszkali pod namiotami, grali na cytrze i flecie oraz trudnili się kowalstwem²⁶. Obraz ten był zatem bardzo podobny do sposobu bycia Cyganów. W gronie protoplastów znalazł się również ród Chama (syna Noego), którego członkowie prowadzili tryb życia włóczęgów, handlarzy i złodziei²⁷. Jego przyszłe pokolenia zostały przeklęte, ponieważ Cham zachował się niestosownie wobec swojego ojca²⁸. Dla średniowiecznych badaczy Cyganie byli zatem potomkami osób, które popełniły wykroczenie (zachowały się wbrew przyjętym normom społecznym), za co zostały ukarane włóczęgostwem i ciemną karnacją skóry. W przekonaniu tym utwierdzali ich sami Cyganie. Po przybyciu do Europy przedstawiali siebie jako pielgrzymów pokutujących za grzechy. W opinii chrześcijan z epoki renesansu łączenie ich pochodzenia z rodami Kaina lub Chama było wystarczającym argumentem do ich prześladowania²⁹. Przychylności nie przysparzała im także odmienność antropologiczna, obyczajowa, kulturowa i językowa.

Poza odwołaniem się do Biblii powstało wiele innych hipotez na temat pochodzenia Cyganów/Romów. Na przykład Francesco Predroni uważał ich za ocalały od zagłady legendarny lud Atlantydy. Arnold von Harff twierdził, że są Egipcjanami z Azji Mniejszej regionu zwanego Małym Egiptem, czyli kraju Gyppe³⁰. Ukraiński historyk Wiktor

²³ *Ibidem*, s. 19.

²⁴ Księga Rodzaju Starego Testamentu 4:11-14, <http://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=1> [12.12.2013].

²⁵ L. Mróz, *Z rodu Kaina*, „Etnografia Polska” 1987, z. 2, s. 194.

²⁶ Księga Rodzaju Starego Testamentu 4:17-22, <http://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=1> [12.12.2013].

²⁷ L. Mróz, *Z rodu...*, s. 195.

²⁸ Księga Rodzaju Starego Testamentu 9:22-25, <http://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=1> [12.12.2013].

²⁹ L. Mróz, *Z rodu...*, s. 196.

³⁰ A. Mirga, L. Mróz, *Cyganie. Odmienność...*, s. 66-67.

Kandyba był zdania, że Cyganie/Romowie są ludem z okolic Morza Azowskiego. Źródła holenderskie z połowy XV w. mówiły natomiast, że są Grekami. Jeszcze inni uważali ich za: Mauretańczyków, Amorytów, Hunów, Awarów, Chaldejczyków, Fenicjan, Babilończyków, Żydów, Tatarów, Czerkisów³¹. Jeden z polskich badaczy Adam Naruszewicz wywodził ich ponadto od Jaćwingów³².

Język

Język należy do istotnych czynników decydujących o odrębności danej grupy. Pozwala on na porozumienie się wewnątrz wspólnoty i oddzielenie swoich od obcych (Roma od gadziów). Jest on również elementem tożsamości narodowej.

Język romani to indoeuropejski język z grupy indoaryjskiej³³. Jest on silnie związany z dialektami języków Indii (szczególnie Pendżabu i Radżastanu), ale także Pakistanu, Bangladeszu, Nepalu, Sri Lanki³⁴. Niestety brakuje wiarygodnych źródeł pisanych poświęconych dziejom języka romani. Badania nad nim są niezmiernie ważne, gdyż jak twierdzi Angus Fraser w nich tkwi „prawdziwa historia Cyganów”³⁵.

Języki romani uchodzi za język „wyjątkowo dynamiczny”³⁶. Podlega on ciągłym zmianom leksykalnym i gramatycznym, co ma związek z przemieszczaniem się Cyganów/Romów i wywieraniem na niego wpływu przez języki państw ich pobytu. Obecnie część słów została zapożyczona z języków: ormiańskiego, perskiego, greckiego, a ok. 50% słownictwa nawiązuje do ojczyzny Cyganów/Romów³⁷.

Język romani funkcjonuje w wielu dialektach. Według słoweńskiego uczonego Franza von Miklosicha istnieje trzynaście odmian tego języka (grecki, rumuński, węgierski, czesko-słowacki, niemiecki, polski, rosyjski, fiński, skandynawski, włoski, serbsko-chorwacki, walijski i hiszpański)³⁸. W opinii innych jest ich więcej, gdyż aż sześćdziesiąt³⁹. W Polsce wyróżnia się sześć dialektów. Różnice między nimi sprawiają, że członkowie grup cygańskich/romskich pochodzący z rozmaitych regionów mają kłopoty ze wzajemnym porozumieniem się. Żaden jednak z dialektów nie jest wyróżniony jako najważniejszy, żaden nie jest uznany za lepszy czy gorszy. Decyzję w tej sprawie podjęli członkowie I Światowego Kongresu Romów w 1971 r.⁴⁰

³¹ L. Mróz, *Cyganie*, Warszawa 1971, s. 198-199.

³² *Ibidem*.

³³ *Język romski*, http://narody.fwl.pl/jezyk_romski.php [5.11.2013].

³⁴ A. Fraser, *Dzieje Cyganów*, Warszawa 2001, s. 25.

³⁵ *Ibidem*, s. 19.

³⁶ *Ibidem*, s. 222.

³⁷ L. Mróz, *Cyganie...*, s. 206-207.

³⁸ *Roma of Macedonia*. Minorities on Southeast Europe, Center for Documentations and Information on Minorities In Europa – Southeast Europe (CEDIME-SE), s. 26, http://www.greekhelsinki.gr/pdf/cedime-se-macedonia-roma_old.PDF [20.10.2013].

³⁹ A. Fraser, *Dzieje Cyganów...*, s. 222.

⁴⁰ A. Bartosz, *Nie bój się...*, s. 118.

Rozproszonej po świecie społeczności cygańskiej/romskiej brakuje tymczasem jednolitej, powszechnie uznanej wersji literackiej tego języka. Na konieczność podjęcia działań w tym zakresie zwrócił uwagę już w 1882 r. Antoni Kalina (etnograf i ludoznawca). Dał temu wyraz w książce pod tytułem *La langue des Tziganes Slovaques*⁴¹. Potrzebę podjęcia próby uporządkowania języka romani i wypracowania wspólnych norm literackich zasygnalizowano także podczas III Światowego Kongresu Romów w 1981 r. Aktywność w tym zakresie wynikała bowiem z braku możliwości porozumienia się uczestników kongresu między sobą w języku romani oraz z przedstawicielami braci indyjskich z plemienia Bandżara⁴². Prace w tej dziedzinie rozpoczęto jednak na kolejnym kongresie, który odbył się w Jadwisinie pod Warszawą w 1990 r. Wówczas uczestnicy tego spotkania postawili przed sobą zadanie ustalenia wspólnego alfabetu. Zorganizowano posiedzenie Komisji do Spraw Standaryzacji Języka Romskiego, na którym przyjęto dwadzieścia jeden postanowień dotyczących języka⁴³. Wśród nich były np. rozstrzygnięcia mówiące o tym, że istnieje jeden pisany język romski i że oparty jest on na alfabecie łacińskim (składa się z 24 liter; w porównaniu z językiem polskim brakuje w nim liter „q” i „w”)⁴⁴. Inne punkty odnosiły się do systemu fonologicznego języka romani, jak i uznania go za język narodowy Cyganów/Romów. Na posiedzeniu komisji Marcel Courthiade⁴⁵ zaprezentował koncepcję standaryzacji języka oraz projekt uniwersalnego elementarza do nauki języka romani⁴⁶. Koncepcja M. Courthiade’a znana jest pod nazwą alfabet warszawski. Po raz pierwszy znalazła ona swoje zastosowanie w nazewnictwie czasopisma romskiego wydawanego w Polsce „Rrom p-o Drom” (później zrezygnowano z tej pisowni na rzecz „Rrom po Drom”)⁴⁷. Pomysł ujednoczenia języka miał jednak swoich przeciwników, w tym w środowisku polskich Romów. Do nich należał np. Stanisław Stankiewicz. Uznał on dialekty za bogactwo, którego nie można się pozbyć. Ponadto, w jego opinii, standaryzacja oznacza naukę języka od nowa⁴⁸.

Zagadnienia językowe były również przedmiotem rozmów Światowego Sympozjum z Zakresu Standaryzacji i Kodyfikacji Języka Romskiego w Zagrzebiu, które

⁴¹ M. Courthiade, *Alfabet odpowiedni dla języka cygańskiego, oparty na naukowych podstawach – o pisowni języka rromani*, „Studia Romologica” 2009, nr 2, s. 107.

⁴² A. Bartosz, *Nie bój się...*, s. 201.

⁴³ M. Courthiade, *Alfabet...*, s. 122-123.

⁴⁴ V. de Gila Jan Kochanowski, *Mówimy po romsku. Historia, kultura i język narodu romskiego*, Szczecinek 2011, s. 81.

⁴⁵ Językoznawca, który w 1982 r. opublikował pracę na temat systematyki dialektów języka romani.

⁴⁶ A. Bartosz, *Obywatel narodowości...*, s. 49.

⁴⁷ A. Bartosz, *IV Światowy Kongres Romów w Warszawie 6-8 kwietnia 1990 roku*, „Studia Romologica” 2010, nr 3, s. 271.

⁴⁸ E. Nowicka, *Romowie w Polsce. Tradycja i nowoczesność w oczach liderów*, [w:] *Romowie o sobie i dla siebie. Nowe problemy i nowe działania w pięciu krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, red. E. Nowicka, Warszawa 2003, s. 41.

zorganizowano w listopadzie 2010 r. Na spotkaniu tym, poza problematyką dotyczącą ujednoczenia i kodyfikacji języka Romów, odniesiono się także do jego miejsca w państwach zamieszkiwanych przez tę społeczność⁴⁹. Ponadto rok wcześniej, również w Zagrzebiu, został ustanowiony Międzynarodowy Dzień Języka Romskiego. Obchodzi się go 5 listopada. Inicjatorami obchodów tego dnia były Międzynarodowa Unia Romów i Stowarzyszenie na Rzecz Edukacji Romów „Kali Sara”.

Język romani jest językiem wyjątkowym, jego niepowtarzalność polega na tym, że nie ma on formy pisanej, a słowa zapisywane są ze słuchu⁵⁰. Oznacza to, że ten sam wyraz można zapisać w różny sposób. Nie ma on także określonych zasad gramatyki. Polscy działacze romscy opracowali projekt zasad pisowni w tym języku, biorąc za punkt wyjścia znaki polskiego alfabetu. Należy jednak zauważyć, iż to gadzie jako pierwsi zapisywali słowa w tym języku. Do nich zaliczali się badacze społeczności cygańskiej, jak np.: Teodor Narbutt (w 1830 r. opublikował książkę pt. *Rys historyczny ludu cygańskiego*, w której znalazł się słownik języka romani), Izydor Kopernicki (antropolog, etnolog, badacz dialektu Bergitka Roma), Jan Rozwadowski (językoznawca, autor *Słownika Cyganów z Zakopanego*, 1936 r.) oraz Jerzy Ficowski (w książce *Cyganie polscy. Szkice historyczno-obyczajowe* zawarł rozdział dotyczący gramatyki języka cygańskiego i dołączył słownik polsko-cygański w dwóch dialektach Polska Roma i Bergitka Roma – łącznie ok. 700 słów)⁵¹. Swój wkład wnieśli także sami Cyganie/Romowie, jak Vania de Gila Jan Kochanowski, który w 2005 r. wydał książkę *Mówimy po romsku. Historia, kultura i język narodu romskiego*⁵² oraz Karol Parno-Gierliński twórca pierwszego romskiego elementarza zatytułowanego *Miri Szkoła* w wersji językowej dla Polski Roma i Bergitki Roma. Na wyróżnienie zasługuje także Lasio Władysław Iszkiewicz, który w książce wydanej przez Fundację Bahtała Roma w 2013 r. zawarł słownik romsko-polski w dialekcie Lowari-Czokeszci⁵³. Ponadto do innych inicjatyw propagujących język romani należało wydanie rozmówek romskich pt. *Romane Wakeribena* w dialekcie Bergitka Roma przez Stowarzyszenie Oświatowe Harangos⁵⁴ oraz książki autorstwa Adama Bartosza pt. *Propozycja zapisu języka romani – pisownia sulejowska* z 2012 r. Oprócz słowników i wymienionych publikacji służebną rolę w rozpowszechnianiu dialektów języka romani w Polsce odgrywały czasopisma „Rom po Drom” i „Romano Atmo” wydawane w języku polskim i romani.

⁴⁹ Światowe Sympozjum w Zagrzebiu, <http://www.romowie.com/modules.php?name=News&pagenum=40> [7.11.2013].

⁵⁰ Pierwszą osobą w Polsce piszącą fonetycznie w języku romani była poetka Bronisława Wajs „Papusza”.

⁵¹ J. Ficowski, *op. cit.*, s. 246-260.

⁵² Pozycja ta zawiera obszerny słownik hindi-romsko-polski oraz zagadnienia odnoszące się do gramatyki języka romani, zob. V. de Gila Jan Kochanowski, *Mówimy po romsku. Historia, kultura i język narodu romskiego*, Szczecinek 2005.

⁵³ L.W. Iszkiewicz, *Księga romska. Autobiografia. Prawo. Słownik*, Poznań 2013.

⁵⁴ I. Jaškowiak, P. Lechowski, *Rozmówki romskie. Romane Wakeribena*, Kraków 2008.

Poza Polską działania w zakresie popularyzacji języka Romów podjęto również w Serbii. Tam Trajko Petrovski przygotował podręcznik szkolny do nauki języka romani wraz z ćwiczeniami pt. *Romskie abecadło*. Inny elementarz w dialekcie Kelderasy został wydany na płycie CD we Francji w 2010 r.

Godne odnotowania jest również to, że w niektórych państwach dialekty języka romani zostały uznane za język urzędowy. Sytuacja ta występuje np. w: Macedonii (gminie Shuto Orizari w okolicach Skopje, gdzie Romowie stanowią ok. 79% jej mieszkańców), Rumunii (w mieście Budești języka tego używa się w szkołach, urzędach i sądach) oraz Szwecji, w której język romani jest oficjalnym językiem mniejszości⁵⁵.

Język dla Cyganów/Romów jest niezwykle ważnym elementem ich etnicznej i kulturowej tożsamości. Daje im poczucie wspólnoty oraz bezpieczeństwa. Cyganie/Romowie muszą jednak wiele uczynić dla zachowania swojego języka, aby słowa Lecha Mroza zamieszczone w książce pt. *Cyganie* z 1971 r. się nie ziszczyły. Autor ten napisał bowiem, że „język cygański stopniowo umiera. Jest to proces nieunikniony w języku, który nie posiada własnej pisanej tradycji literackiej, a tworzenie się nielicznej inteligencji cygańskiej czy próba zapisu [...] nie są w stanie procesu tego powstrzymać”⁵⁶.

Endoetnonim

Identyfikacja z nazwą Roma wzmacnia przynależność do grupy. Weer Rajendra Rishi wyraz *Rom* wywodzi z indyjskiego sanskrytu od słowa *Rama*. Podobną opinię reprezentuje Vania de Gila Jan Kochanowski, który nazwę *Roma* łączy z imieniem bohatera eposu sanskryckiego Ramajany, występującego jako wcielenie boga Wisznu⁵⁷. Dla niego są oni „synami Rama”, czyli „*Romané Chavé*”. Terminem tym określano Radźputów, którzy po porażce w bitwie pod Teraim w 1192 r. wybrali wygnanie⁵⁸.

Nazwa własna grupy Romów jest różnie interpretowana i może oznaczać np. tego, który przenika wszystko i wprawia wszystko w ruch, lub tego, który wędruje. Ponadto określa ona osobę czarnoskórą, uroczą, czarującą i zachwycającą innych⁵⁹. *Rom* (liczba pojedyncza, *Roma* liczba mnoga) oznacza ‘mężczyznę, męża i Cygana’, a *Romni* ‘kobietę, żonę i Cygankę’.

⁵⁵ Status taki ma pięć języków: romski (romani), fiński, lapoński, idisz, meänkiel. Język Romów stał się oficjalnym językiem mniejszości na mocy ustawy z grudnia 1999 r., zob. M. Babicki, *Romowie w Szwecji*, „Romano Atmo” 2006, nr 3, s. 6.

⁵⁶ L. Mróz, *Cyganie...*, s. 214.

⁵⁷ A. Bartosz, *Nie bój się...*, s. 26.

⁵⁸ V. de Gila Jan Kochanowski, *Mówmy po...*, s. 31.

⁵⁹ *Romowie w Europie. Przegląd*, <http://mighealth.net/pl/images/b/b4/Chapter1.pdf>, s. 3 [29.10.2013].

W Polsce do niedawna (do II poł. XX w.) nazywano ich Cyganami⁶⁰. Słowo to pochodzi z języka greckiego od nazwy *athinganos*, czyli tego, 'który nie chce dotykać ani być dotykany'⁶¹. Cygan w przeciwieństwie do Roma jest pojęciem szerszym. Według Andrzeja Mirgi Cyganami są: Manusze (zamieszkujący Francję, Włochy), Sinti (z Austrii, Niemiec, Szwajcarii, Włoch), Kale (z Hiszpanii, Portugalii, Francji) i Bosza (pochodzący z Armenii). Wobec tych grup nie używa się nazwy Roma. Poza nimi nazwy tej nie akceptują także niektórzy polscy działacze. Do nich należą np.: Edward Dębicki, który mówi o sobie: „Ja jestem Cygan, mój dziad był Cygan. Nie jestem żaden Rom! Dla mnie Rom to słowo obce”, oraz Karol Parno-Gierliński, który stwierdzi: „ja zawsze byłem i jestem Cyganem. Słowo Rom jest nazwą sztuczną, wykreowaną przez media”⁶². Do grona tego można zaliczyć także Papuszę (cygańską poetkę), wg której nazwa Rom była obco brzmiącym wyrazem w języku polskim⁶³. Odmienne problem ten postrzega jednak Roman Kwiatkowski, prezes Stowarzyszenia Romów w Polsce. W jego opinii Cyganie to przeszłość, a przyszłość należy do Romów – osób lepiej wyedukowanych i przygotowanych do życia zawodowego⁶⁴.

Na forum międzynarodowym nazwę Rom zaakceptowano podczas I Światowego Kongresu Romów w 1971 r. Do terminu tego już po zakończeniu kongresu odwołało się wiele czasopism jugosłowiańskich i wykorzystano go w spisie powszechnym z 1971 r.⁶⁵ Oficjalnie nazwę Roma użyto w komunikacie III Światowego Kongresu Romów w Getyndze w maju 1981 r. Przeciwno takiemu uogólnieniu protest złożyli Sinti i pod ich wpływem zmieniono nazwę spotkania na Kongres Romów i Sinti.

W Polsce w formie urzędowej nazwę Rom użyto po raz pierwszy w 1984 r. Stało się to za sprawą zmiany nazwy organizacji z Cygańskiego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowe „Nowe Życie” na Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Romów w Tarnowie. Należy także zauważyć, iż we wszystkich ustawach i rozporządzeniach wydawanych na poziomie krajowym używa się sformułowania mniejszość romska, a nie cygańska. Dotyczy to także aktów unijnych. W jednej z nielicznych kampanii społecznych działających na rzecz poprawy stosunków między osobami

⁶⁰ Według oxfordzkiego słownika języka angielskiego z 1989 r. słowo *gipsy*, *gypsy* (*Cygan*) oznacza członka wędrownego plemienia pochodzenia indyjskiego, które określa się jako *Romany*, zob. A. Fraser, *Dzieje Cyganów...*, s. 12.

⁶¹ V. de Gila Jan Kochanowski, *Mówmy po...*, s. 32.

⁶² A. Krasnowolski, *Cyganie/Romowie w Polsce i w Europie wybrane problemy historii i współczesności*, Kancelaria Senatu, Biuro Analiz i Dokumentacji, Warszawa 2011, s. 5.

⁶³ A. Budyńska, *Silno-krucha Papusza*, „Newsweek” 17.10.2013 r., <http://kultura.newsweek.pl/papusza-cyganie-mniejszosci-narodowe-etniczne-newsweek-pl,artykuly,271504,1.html> [20.10.2013].

⁶⁴ D. Barański, *Cygan czy Rom? Oto jest pytanie*, „Gazeta Wyborcza” 7.07.2013 r., http://wyborcza.pl/1,75248,14234030,Cygan_czy_Rom__Oto_jest_pytanie.html [20.10.2013].

⁶⁵ J. Sardelić, *What's in a name? The dilemmas of re-naming Yugoslav Gypsies into Roma*, <http://www.citsee.eu/citsee-story/%E2%80%98what%E2%80%99s-name%E2%80%99-dilemmas-re-naming-yugoslav-gypsies-roma> [20.10.2013].

o polskich i romskich korzeniach używa się również zwrotu: „Jestem Romem, Jestem Romką”⁶⁶. Sformułowanie to pojawiło się także w nazwach stowarzyszeń działających w Polsce. Jedynymi wyjątkami są: Stowarzyszenie Twórców i Przyjaciół Kultury Cygańskiej im. Bronisławy Wajs Papuszy w Gorzowie Wielkopolskim na czele z Edwardem Dębskim oraz Stowarzyszenie Mniejszości Narodowej Cyganów RP „Solidarność” z siedzibą w Kielcach.

Instytucje romskie

Dla A. Bartosza (polskiego cyganologa) jedną z wielu cech umożliwiających identyfikację narodową jest posiadanie własnych instytucji⁶⁷. Cyganie/Romowie spełniają ten warunek, choć są wewnątrznie podzieleni, żyją w dużym rozproszeniu i nie mają własnego państwa. Jedną z pierwszych instytucji był Międzynarodowy Komitet Cyganów (Comite International Tsigane – CTI), który powstał w Paryżu w 1965 r. Na jego czele stał Vanko Rouda. Komitet ów był organizatorem I Światowego Kongresu Romów w Londynie w 1971 r. Na spotkaniu tym zmieniono jego nazwę na Międzynarodowy Komitet Romów. Prezydentem komitetu został Slobodan Berberski z Jugosławii. Na londyńskim zjeździe przyjęto projekt flagi i hasło *Opré Roma!*, czyli Powstańcie Romowie! Odśpiewano także po raz pierwszy hymn⁶⁸. Dzięki ukonstytuowaniu się kongresu Romowie stali się aktywnymi podmiotami międzynarodowej polityki. Przygotowywanie kolejnych jego edycji skutkowało uznaniem Romów przez ONZ za odrębny naród. Nastąpiło to po III Światowym Kongresie Romów, który odbył się w 1981 r. w Getyndze. Pierwszym państwem, które to uczyniło, była Jugosławia⁶⁹.

Na II Światowym Kongresie Romów w 1978 r. powołano do życia Międzynarodową Unię Romów (International Romani Union – IRU) z prezydentem Janem Cibulą na czele. Reprezentuje ona polityczne interesy społeczności romskiej na forum międzynarodowym. Jest członkiem wielu organizacji, jak np.: Rady Europy (od 1972 r.), Rady Gospodarczej i Społecznej ONZ (od 1979 r. ma status doradczy), UNICEF (od 1986 r.) i KBWE/OBWE (od 1990 r.)⁷⁰.

W 2000 r. Międzynarodowa Unia Romów przyjęła swój status. We wstępie tego dokumentu zapisano: „My, naród Romów, Członkowie *Romani Union*, jesteśmy zdecydowani bronić przyszłych pokoleń Romów przed narodowym zagrożeniem i nienawiścią, które wiele razy za naszego życia sprowadziły na Romów niewypowiedziane cierpienia, nędzę oraz wojenne ludobójstwo, i pokładać wiarę w podstawowe prawa

⁶⁶ *Jedni z wielu*, <http://jednizwielu.pl/> [20.10.2013].

⁶⁷ A. Bartosz, *Nie bój się...*, s. 212.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 200.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 47, *Roma of Macedonia...*, s. 7.

⁷⁰ *Patrin. Timeline of Romani History*, <http://web.archive.org/web/20091027175206/http://geocities.com/~Patrin/timeline.htm> [20.10.2013].

człowieka, honor i wartość ludzkiego życia, szacunek dla różnorodności, równe prawa dla mężczyzn, kobiet, dzieci oraz małych i wielkich narodów”⁷¹.

Zgodnie ze statutem w ramach IRU funkcjonują cztery organa: kongres, parlament, prezydium i Trybunał Sprawiedliwości⁷². Pierwszy z nich jest reprezentacją społeczności romskiej z państw członkowskich wchodzących w skład IRU. Zatwierdza on program działania, wydaje zalecenia wspierające udział Romów w polityce, gospodarce, kulturze państwa pobytu. Stoi na straży ochrony praw i podstawowych wolności Romów oraz przeciwdziałania ich dyskryminacji (art. 15). Liczba członków nie jest stała i np. w 1978 r. wyniosła 120, w 1981 r. i 1990 r. – 300, a w 2000 r. – 112⁷³. Zgodnie ze statutem kongres zbiera się raz w roku na sesji zwyczajnej (art. 19). Zapis ten jest jednak martwy, gdyż do 2013 r. zorganizowano łącznie osiem kongresów (1971, 1978, 1981, 1990, 2000, 2004, 2008, 2013), a po przyjęciu statutu tylko trzy. Przed kongresem za swoją działalność odpowiada prezydent. Jest on głównym przedstawicielem IRU (art. 56). Reprezentuje organizację na zewnątrz, zwołuje posiedzenia parlamentu i mianuje przedstawicieli do organizacji międzynarodowych. Kandydat na ten urząd musi być narodowości romskiej i posługiwać się językiem romani (art. 58). Do tej pory urzędujący prezydenci pochodzili z: Słowacji, Serbii, Czech, Polski i Rumunii. Polskę reprezentował Stanisław Stankiewicz ze Związku Romów Polskich. Został on wybrany na ten urząd w 2004 r. w Lanciano (Włochy) podczas VI kongresu i pełnił tę funkcję do kwietnia 2013 r.⁷⁴ Obecnie prezydentem IRU jest Dorin Cioabă. Kadencja prezydenta trwa cztery lata. Jego aktywność wspierana jest przez członków gabinetu. Składa się on z czterech wiceprezydentów (od kwietnia 2013 r. funkcje te pełnią – Juan de Dios Ramirez Heredia z Hiszpanii, Esmă Teodosievski Redžepova z Macedonii, Adam Aladar z Ukrainy, Viktor Famulson ze Szwecji), Sekretarza Generalnego (obecnie Gruiă Bumbu z Rumunii), skarbnika i Wysokiego Komisarza⁷⁵.

Drugim organem IRU jest parlament romski. Siedziba jego znajduje się w Amsterdamie (art. 34). Pełni on ważne miejsce w społeczności romskiej. Wytycza

⁷¹ A. Mirga, *Romowie – tożsamość, która się rodzi*, <http://nowa.scenamysli.eu/anna-mirga-romowie-to380samo347263-ktoacutera-si281-rodzi.html> [20.10.2013].

⁷² *International Romani Union Statute*, <http://www.internationalromaniunion.org/index.php/en/organization-status> [20.10.2013].

⁷³ A. Bartosz, *Nie bój się...*, s. 200-205.

⁷⁴ Na VIII kongresie wybrano nowego prezydenta, którym został Florin Cioabă z Rumunii. W 2007 r. ogłosił się królem cygańskim. Jego ojciec Ion Cioabă koronował się na króla w 1992 r. w cerkwi w Bistrita. Na VIII kongresie Florin Cioabă opowiedział się za wprowadzeniem *romskiego paszportu*. Miał mieć on wymiar symboliczny (koszt wydania paszportu miał wynieść 10 euro). Pomysłodawca liczył, że wystąpi o niego ok. 15 tys. Romów (J. Giziński, *Romski paszport króla Floriana Cioaby*, „Rzeczpospolita” 11.04.2013 r., <http://www.rp.pl/artykul/998977.html> [20.10.2013]). F. Cioabă zmarł 18.08.2013 r.

⁷⁵ *Historia International Romani Union*, <http://www.romowie.com/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=14> [25.10.2013]; A. Samborska, *Bliżej o IRU mówi Pan Stanisław Stankiewicz – Prezydent Internationale Romani Union*, „Romano Atmo” 2006, nr 2, s. 9.

polityczne kierunki rozwoju narodu romskiego, zatwierdza budżet IRU oraz wybiera i odwołuje prezydium. Członkowie parlamentu rekomendują kandydatów do Trybunału Sprawiedliwości (art. 27). Parlament jest ciałem ustawodawczym. Za swoją działalność odpowiada przed kongresem. Utworzony został w Pradze w 2000 r. podczas V kongresu. Wówczas zasiedli w nim przedstawiciele z 32 państw mających swoją reprezentację na kongresie (delegatem z Polski był Roman Chojnacki)⁷⁶. Obecnie jest ich 42. Na czele parlamentu stoi przewodniczący. Od 2013 r. funkcję tę pełni Dragoljub Acković z Serbii. Na mocy art. 23 punkt 2 parlament zbiera się co najmniej dwa razy w roku (wiosną i jesienią). Może być również zwołany na sesje nadzwyczajne. Sekretariat parlamentu ma swoją siedzibę w Bratysławie (art. 80).

Poza wyżej wymienionymi organami wyróżnia się także prezydium. W jego skład wchodzi dziesięciu komisarzy stojących na czele komitetów (polityki zagranicznej, edukacji i kultury, praw człowieka, spraw wewnętrznych, finansów i budżetu, spraw gospodarczych i społecznych, prawnych, Europy Środkowej i Wschodniej, Ameryki Północnej, Azji i Australii – art. 36). Członkiem prezydium jest także Sekretarz Generalny. Prezydium monitoruje realizację programu IRU, opracowuje analizy i raporty.

Wśród innych instytucji należy wymienić Trybunał Sprawiedliwości (Kris Romano lub Romani Kris) utworzony w 2000 r. w Pradze. Tworzą go niezależni romscy sędziowie pokoju (siedmiu) nominowani przez prezydenta na wniosek parlamentu (art. 51). Zajmują się oni rozstrzygnięciem spraw z zakresu prawa zwyczajowego i mediacjami w sprawach szeroko pojętej polityki romskiej. Siedziba tego organu sądowiczego mieści się w Sztokholmie (art. 49). Od kwietnia 2013 r. na czele tego trybunału stoi Vania Bariev z Rosji, wybrany podczas VIII kongresu w Rumunii.

Przy Międzynarodowej Unii Romów działa także romska agencja prasowa (Roma Virtual Network). Założył ją 19 lipca 1999 r. Valery Novoselsky. Jej siedziba znajduje się w Wiedniu⁷⁷.

Istotną rolę na płaszczyźnie instytucjonalnej odgrywa także wiele różnych cygańskich/romskich organizacji politycznych, religijnych i społeczno-kulturalnych działających na poziomie państw ich pobytu. Wchodzą one w skład międzynarodowej organizacji znanej pod nazwą Europejskie Forum Romów i Wędrowców (European Roma and Travellers Forum – ERTF). Jej rejestracji dokonano w 2004 r. Członkowie forum stawiają przed sobą zadania związane z promowaniem praw i podstawowych wolności człowieka w stosunku do Romów, Sinty, Kale, Wędrowców i innych grup, walką z rasizmem i dyskryminacją, działaniami na rzecz większej aktywności Romów w życiu publicznym (art. 2 statutu) oraz współpracą z organizacjami

⁷⁶ *Historia International Romani...*

⁷⁷ V. Novoselsky, *Siódma rocznica powstania Roma Virtual Network*, „Romano Atmo” 2006, nr 2, s. 7.

międzynarodowymi, jak: UE, OBWE, ONZ (art. 11)⁷⁸. Forum reprezentuje interesy różnych grup, jak np.: Kelderasy, Lowarów, Sinti, Kale, Bisów, Jeniszy, Resande, Pawisów/Wędrowców. Organizacja ta ma podpisane porozumienie o partnerstwie z Radą Europy. Jak zapisano w statucie, siedzibą forum jest Strasburg we Francji (art. 1.2)⁷⁹. Organami forum są: Zgromadzenie Plenarne, Komitet Wykonawczy (dziesięcioosobowy) oraz sekretariat (art. 8 statutu). Pierwsze posiedzenie Europejskiego Forum Romów i Wędrowców zainaugurowano 13 grudnia 2005 r. w Strasburgu. Wzięli w nim udział przedstawiciele władz europejskich oraz środowisk romskich i innych grup z 33 państw europejskich – łącznie 67 delegatów (Polskę reprezentował Roman Chojnacki, prezes Związku Romów Polskich)⁸⁰. Pierwszym tymczasowym przewodniczącym forum został Rudko Kawczyński urodzony w Krakowie, a żyjący w Niemczech. Funkcję tę pełni nadal. Jego reelekcja nastąpiła podczas V Zgromadzenia Plenarnego Europejskiego Forum Romów i Wędrowców 25 lutego 2010 r.⁸¹

W 2009 r. na posiedzeniu plenarnym członkowie ERTF przyjęli Kartę praw Romów (*Charter on the Rights of the Roma*)⁸². Nawiązali w niej do wspólnoty pochodzenia, języka, tożsamości narodowej (niezależnie od obywatelstwa, grupy, religii). Uznali, iż jako Romowie mają prawo do samostanowienia zgodnie z międzynarodowym prawem, do swobodnego rozwoju własnej kultury, języka, życia gospodarczego, społecznego, ochrony praw indywidualnie i zbiorowo, do posiadania obywatelstwa, swobodnego dostępu do ochrony zdrowia oraz prawo do ochrony przed dyskryminacją i uprzedzeniami. W karcie zapisano również, iż Romowie nie mogą być poddawani przymusowej asymilacji i innym działaniom zmierzającym do porzucenia przez nich swojej kultury, tradycji i języka. W dokumencie tym wezwano Romów do aktywności w życiu politycznym państw, na terenie których zamieszkują. Zapowiedziano także działania na rzecz odszkodowań za przemoc, jakiej doświadczyli Romowie w przeszłości.

Kolejną organizacją jest Romski Kongres Narodowy (Roma National Congress – RNC)⁸³. Został on założony na terenie Niemiec z inicjatywy Rudko Kawczyńskiego⁸⁴. Organizacja ta stawia przed sobą cele związane z lobbowaniem na rzecz rozliczenia holokaustu Romów, ochroną i reprezentacją Romów na forum międzynarodowym, walką z rasizmem i obroną uchodźców romskich. Centralne Biuro Europejskie Kongresu

⁷⁸ *Europejskie Forum Romów i Wędrowców*, <http://www.romowie.com/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=149> [20.10.2013].

⁷⁹ *Statute – European Roma and Travellers Forum*, <http://ertf.org/index.php/documents/statute> [20.10.2013].

⁸⁰ *The Voice of the United Roma In Europe*, <http://ertf.org/index.php/about-us/about/how-it-began> [20.10.2013], *Międzynarodowe organy romskie*, „Romano Atmo” 2006, nr 2, s. 8.

⁸¹ *The President*, <http://ertf.org/index.php/about-us/management-board/the-president-cv> [20.10.2013].

⁸² *ERTF Charter on the Rights of the Roma*, http://www.ertf.org/images/ERTF_Charter_Rights_Roma_EN_FIN.pdf [20.10.2013].

⁸³ *Roma National Congress*, <http://romanationalcongress.webs.com/> [2.11.2013].

⁸⁴ A. Bartosz, *Nie bój się...*, s. 204.

ma swoją siedzibę w Macedonii w miejscowości Kumanowo. RNC uruchomił także dwa biura koordynacyjne znajdujące się w Hamburgu (Niemcy) oraz Rokycanach (Czechy). Organami kongresu są walne zgromadzenie, które spośród swoich członków wybiera zarząd. Przewodniczącym zarządu jest Asmet Elesovski z Macedonii⁸⁵. Organizacja ta ma ponadto ombudsmána, władzę sádowniczą i sekcję młodzieżową, w której Polskę reprezentuje Jacek Głowacki. Ostatnie światowe spotkanie w ramach kongresu odbyło w 2002 r. w Łodzi. Zorganizowane zostało pod patronatem Rady Europy i przy wsparciu rządów Polski i Finlandii⁸⁶.

Mimo posiadanych instytucji na poziomie międzynarodowym i krajowym Cyganie/Romowie nie należeli do grup mających wpływ na dzieje polityczne, życie ekonomiczne, kulturalne państwa czy regionu, na terenie którego przebywali. Wśród nich brakowało elit politycznych i ludzi wykształconych. Przeszkodą w dążeniu do wspólnych celów było także wewnętrzne rozwarstwienie, które najczęściej zakłócało realizację postulatów powołania własnego państwa.

Własne państwo, ale gdzie?

W opinii Małgorzaty Budyty-Budzyńskiej „może istnieć naród bez państwa, ale nie może istnieć naród bez marzeń o własnym państwie”⁸⁷. Jeśli uznaje to za utopię, to nie jest to naród, ale grupa etniczna. I tu powstaje dylemat: czy Cyganie/Romowie rzeczywiście chcą własnego państwa? Pewne jest jednak to, że gadzie chcieliby, aby zostało ono powołane.

W 2000 r. na V kongresie Romowie przyjęli deklarację, w której stwierdzili, iż „są narodem bez terytorium i nie roszczą sobie praw do żadnego terytorium”⁸⁸, przez co oddalili od siebie ideę powołania odrębnego państwa. Interesujące jest to, że w języku romani nie ma słowa na określenie ojczyzna. W użyciu są jedynie sformułowania nasz kraj (*jamaro krajo*), nasz świat (*jamaro sfeto*) lub nasza ziemia.

Jednak w środowisku cygańskim/romskim znane są inicjatywy odwołujące się do utworzenia własnego państwa. Jedne z pierwszych zostały zgłoszone w latach 30. XX w. Wśród pomysłodawców był król cygański Michał II Kwiek. W 1934 r. na kongresie Cyganów w Rumunii oświadczył, iż będzie dążyć do powołania państwa nad Gangesem w Indiach⁸⁹. Później na miejsce osiedlenia zaproponował Afrykę,

⁸⁵ *Our staff*, <http://romanationalcongress.webs.com/ourstaff.htm> [2.11.2013].

⁸⁶ Les, PAP, *Międzynarodówka Romów*, <http://www.wprost.pl/ar/25260/Międzynarodowka-Romow/> [2.11.2013].

⁸⁷ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia...*, s. 42.

⁸⁸ *Międzynarodowe organy romskie*, „Romano Atmo” 2006, nr 2, s. 8.

⁸⁹ J. Ficowski, *op. cit.*, s. 83.

a dokładnie Ugandę⁹⁰. Z kolei Józef Kwiek (prezes Rady Cyganów w Polsce) w 1935 r. ujawnił, iż delegat Cyganów udał się do siedziby Ligii Narodów w celu otrzymania zgody na osiedlenie się ich w Afryce Południowej⁹¹. Przyznał ponadto, że w kręgu zainteresowań był również obszar Polesia. Inny król Janusz Kwiek (w latach 1937-1939 był jednym z przywódców Kełderaszy) w 1937 r. zapowiedział, iż zwróci się do Benito Mussoliniego w sprawie udostępnienia części Abisynii na miejsce osiedlenia Cyganów (obszar ten był wówczas kolonią włoską, obecnie to teren Etiopii)⁹².

Następna fala propozycji pojawiała się na przełomie lat 60. i 70. XX w. Można było ją łączyć z powstaniem Światowej Wspólnoty Cygańskiej i Tymczasowego Rządu Romanistanu. Wśród wielu inicjatyw znalazły się pomysły zasiedlenia przez Romów: jednej z wysp należących do USA (1974), Indii (gotowość przyjęcia ich w swojej ojczyźnie zgłosiła premier Indira Gandhi w 1981 r.), Afryki Południowej nad rzeką Oranje i rzeką Kunene (Romanegro I i II), stepowych obszarów Kimberley w Australii, obwodu kaliningradzkiego (pomysł zgłosili członkowie ruchu Nevo Romanistan) czy pustynnych terenów między Angolą a Namibią (gdzie kiedyś istniało terytorium cygańskie Romanegro)⁹³.

Z kolei wspólnie do pomysłu utworzenia państwa cygańskiego/romskiego odwołali się przedstawiciele macedońskiej Partii na Rzecz Całkowitej Emancypacji Romów oraz Sinty Polajki prezes Światowego Stowarzyszenia Romanistan. Pierwsi opowiedzieli się za powołaniem państwa w granicach Republiki Macedonii o nazwie Romastan⁹⁴, a drugi na miejsce osiedlenia wytypował Szwecję⁹⁵. Głos w tej sprawie zajęła także włoska eurodeputowana Luca Romagnali z prawicowej partii Trójkolorowy Płomień. Według niej państwo dla Romów mogłoby zostać zlokalizowane gdzieś na wschodzie Europy skąd, jak twierdzi, pochodzi większość przedstawicieli tej społeczności⁹⁶. Za powołaniem odrębnego państwa opowiedzieli się ponadto nasi południowi sąsiedzi. Wśród nich byli przedstawiciele Czeskiej oraz Słowackiej Partii Narodowej. Pierwsi z nich w 2010 r. ogłosili program pt. *Ostateczne rozwiązanie kwestii Cyganów w Czechach*. Zaproponowali w nim kupno obszaru w Indiach i przesiedlenie tam

⁹⁰ E. Marushiakova, V. Popov, *The Roma – a Nation without a State? Historical Background and Contemporary Tendencies*, [w:] *Nationalisms Across the Globe. Europe* (v. 1), ed. W.J. Burszta, T. Kamusella, S. Wojciechowski, Poznań 2005, s. 438.

⁹¹ J. Ficowski, *op. cit.*, s. 88.

⁹² A. Bartosz, *Nie bój się...*, s. 208.

⁹³ W. Malendowski, *Problem Romów – społeczność międzynarodowa Europy Środkowo-Wschodniej przed wyzwaniem cywilizacyjnym*, [w:] *Obcy – sąsiedzi – niechciani partnerzy?*, red. K. Glass, Z. Puślecki, B. Serloth, Poznań–Toruń 1995, s. 133.

⁹⁴ *Roma of Macedonia...*, s. 19.

⁹⁵ *Romanistan. The Gypsy Republic (a fable)*, <http://www.dailykos.com/story/2006/09/12/245656/-Romanistan-The-Gypsy-Republic-a-fable#> [2.11.2013].

⁹⁶ *Państwo Cyganów*, <http://citusus.salon24.pl/77309,panstwo-cyganow> [2.11.2013].

Romów z państwa czeskiego⁹⁷. Drudzy, reprezentowani przez Jana Slotę, wezwali do ogólnoeuropejskiej dyskusji na temat odrębnego państwa, nie wskazując jednak dokładnej lokalizacji (2011). Jego wystąpienie wywołało ogromne oburzenie, gdyż uznano, że w ten sposób chce się pozbyć Romów ze Słowacji⁹⁸.

Konkludując powyższe rozważania, można stwierdzić, że nielicznym zależało na powołaniu odrębnego państwa. Społeczność cygańska/romska nie chce lub nie dojrzała jeszcze do realizacji tego pomysłu. Prawdopodobnie zdają sobie sprawę z wielu przeciwności, jakie musieliby pokonać, wcielając ten plan w życie. Z pewnością musieliby rozpocząć od poszukania odpowiedniego terenu oraz odrzucenia wewnętrznych podziałów szczepowych, językowych i organizacyjnych. Realizacja tego pomysłu wymagałaby od nich także rezygnacji ze wzajemnych animozji na rzecz wspólnych działań, co może okazać się trudne, gdyż, jak zauważył Włodzimierz Malendowski, obcy jest im „obyczaj grupowej współpracy”⁹⁹. Zatem, gdy staną się wspólnotą równych sobie członków, to Romanistan przestanie być utopią.

Symbole narodowe

Cyganie/Romowie mimo iż nie mają swojego państwa, to jednak jako naród wyposażeni są w takie atrybuty, jak hymn narodowy i flagę.

Hymn Cyganów/Romów powstał na motywach tradycyjnej ludowej pieśni bałkańskiej. Opracował go Žerko Jvanović jugosłowiański kompozytor w 1969 r. Skomponowana przez niego pieśń stała się hymnem na mocy decyzji I Światowego Kongresu Romów z 1971 r. Tekst opublikowano dopiero w 1990 r. w Warszawie.

Djelem, djelem

Djelem, djelem, lungone dromensa
Maladilem baxtale Romensa
Djelem, djelem, lungone dromensa
Maladilem baxtale Romensa.

Ay, Romale, Ay, Chavale,
Ay, Romale, Ay, Chavale.
Ay Romale, katar tumen aven
Le tserensa baxtale dromensa

Vi-man sas u bari familiya
Tai mudardya la e kali legiya.

Wędrowałem długimi drogami,
Napotkałem szczęśliwych Cyganów,
Ej Cyganie, skąd wy wędrujecie,
Dokąd głodni, zawędrować chcecie?

Miałem braci, miałem wielu bliskich
Przyszli Niemcy, zabili ich wszystkich.
Wszystkich razem chłopców i dziewczęta,
Zabili też małe niemowlęta.

Dobry Boże uchyl nieba bramy,
Może ujrzę, braci mych Cyganów

⁹⁷ *Romowie do Indii*, <http://www.romowie.com/modules.php?name=News&pagenum=66> [2.11.2013].

⁹⁸ PAP, *Szef słowackiej partii narodowej: Niech Romowie żyją we własnym państwie*, <http://www.stowarzyszenie.romowie.net/index.php/czytnik-aktualnosc/items/niech-romowie-zyja-we-wlasnym-panstwie.155.html> [2.11.2013].

⁹⁹ W. Malendowski, *Problem Romów...*, s. 134.

Aven mansa sa lumiake Roma
Kai putaile le Romane droma

Ake vryama – ushti Rom akana
Ame xutasa mishto kai kerasa.
Ay, Romale, Ay Chavale,
Ay, Romale, Ay Chavale

Może ruszą na wędrowkę ze mną
Na spotkanie szczęśliwych Cyganów

Wstańcie bracia chodźcie razem z nami
By się spotkać z wszystkimi Romami
Ciemni bracia, siostry czarnookie
Kocham was jak winogrona słodkie¹⁰⁰.

Poza hymnem symbolem narodowym Cyganów/Romów jest także flaga. Jej historia sięga 1933 r. Wówczas na konferencji Zjednoczenia Cyganów w Bukareszcie zaakceptowano jej wstępną wersję (bez koła indyjskiego). Następnie w 1971 r. na I Światowym Kongresie Romów przyjęto obecny jej kształt. Flagę zaakceptowała Organizacja Narodów Zjednoczonych. Ma ona niebiesko-zielone tło (symbole nieba i ziemi), na którym umieszczone jest koło w kolorze czerwony (oznaczającym oczyszczenie, dar życia lub krew wylaną podczas licznych prześladowań)¹⁰¹. Samo koło ma różną symbolikę. Odzwierciedla słońce i wędrowki oraz krąg rodziny i rodu. Dla społeczności cygańskiej/romskiej zasymilowanej ze społeczeństwem państwa zamieszkania nawiązuje do koła z flagi Indii zwane kołem Aśoki. Jest ono metaforą nieustannej ewolucji ludzkości. Ma dwadzieścia cztery promienie, czyli tyle, ile godzin ma doba. Z kolei dla Cyganów/Romów wędrownych to alegoria do koła starych wozów z różną liczbą promieni (6, 8, 12, 16, 18)¹⁰². Twórcą flagi jest działacz z Indii Weer Rajenda Rishi – założyciel Instytutu Cygańskiego w Chandigarh oraz Cygańskiego Centrum i Muzeum.

* * *

Podsumowując powyższe rozważania, trudno jednoznacznie stwierdzić, czy Cyganie/Romowie są narodem. Z jednej strony mają przekonanie o wspólnym pochodzeniu, wspólnej kulturze, mają poczucie silnej więzi emocjonalnej, dumę z przynależności do własnej grupy i postrzegają siebie jako naród. Ponadto dysponują instytucjami reprezentującymi ich na forum międzynarodowym oraz wyposażeni są w takie symbole, jak hymn i flaga. Z drugiej strony nie mają własnego państwa i nie wytworzyli ruchu narodowego. To może dyskwalifikować ich jako naród, choć znane są przypadki funkcjonowania narodu bez państwa (Katalończycy, Baskowie, Kurdowie).

Ponadto należy zauważyć, iż Cyganie/Romowie, będąc obywatelami różnych państw, mają w niektórych z nich status narodu. W innych natomiast tylko grupy etnicznej, co wynika z różnorodnej interpretacji terminów mniejszości narodowej

¹⁰⁰ Tekst hymnu pochodzi z czasopisma „Romano Atmo” 2006, nr 3, s. 8.

¹⁰¹ A. Samborska, *My też mamy swoje symbole narodowe*, „Romano Atmo” 2006, nr 3, s. 8.

¹⁰² V. de Gila Jan Kochanowski, *Mówimy po romsku...*, s. 4.

i etnicznej. Bez względu jednak na posiadany stan prawny Cyganie/Romowie ze Starego Kontynentu podkreślają, iż są Europejczykami. Świadomymi obywatelami, którzy coraz większą uwagę zwracają na swoje położenie, rozwój i ochronę swoich praw.

Roma – a nation without a country

Abstract

The aim of this article is to search for an answer to the question whether the Roma can be considered as a nation? It is not an easy task, as they have never seen them in national terms. After leaving India become cosmopolitans. They have their own culture, language, origin and traditions. Moreover, are equipped anthem and national flag. There are, however, the country in which it could waved. In this article, reference is made to the definition of the nation, and analyzed the distinguishing features of the Roma as a community or their history, origin, language, endoetnonim, institutions, national symbols, and issues concerning their own state. This is an extremely important issue not only for the growing intelligence of the Roma, but for the whole of their community. Being a nation reinforces the bond and identity and makes it easier to fight for the rights of the Roma scattered throughout the world.